

Asociace spisovatelů: Sjezd spisovatelů 2022

Siarhieľ Šupa: Válka a literatura

V běloruském kontextu má toto téma svá specifika. Faktem je, že běloruská literatura je již 30 let ve stavu kulturní, občanské nebo někdy i partyzánské války.

Ani zdaleka však nechci srovnávat tuto naši válku s tou skutečnou, brutální válkou, kterou Rusko vede na Ukrajině už 8 let. V Bělorusku lidé neumírají pod bombami, okupanti neničí domy, továrny, školy. Běloruská válka zůstává ve světě bez povšimnutí, a přesto si vybírá své oběti.

Po nástupu Alexandra Lukašenky k moci v roce 1994 došlo na běloruské literární scéně k politickému rozkolu. Vznikly dva svazy spisovatelů: oficiální, provládní a nezávislý, opoziční. Po tři desetiletí si tyto dva literární světy žily vlastním životem a téměř nikdy se neprotnuly.

Provládní spisovatelé vydávají své převážně ruskojazyčné knihy ve státních nakladatelstvích, jejich knihy se prodávají v síti státních knihkupectví a existují státní literární ceny v podobě poměrně vysoké finanční odměny.

Po celou tu dobu existovali nezávislí spisovatelé ve svém paralelním světě – s nezávislými nakladatelstvími, soukromými knihkupectvími, organizovali vlastní literární festivaly, pod záštitou PEN klubu-Běloruska vzniklo několik literárních cen. Do jisté doby stát existenci tohoto paralelního světa ignoroval – za zmínku stojí, že když Světlaně Alexijevič byla udělena Nobelova cena, státní média se o tom zmiňovala na posledních stránkách. Samotní nezávislí spisovatelé obvykle říkali, že žádnou podporu od státu neočekávají, a že „hlavní je, aby nezasahoval“. Literární proces připomínal jakousi kulturní guerillovou válku.

Nutno dodat, že za celou dobu nezávislosti Běloruska nevznikl v zemi plnohodnotný nezávislý knižní trh. Ve státní síti knižního obchodu, která zemi dominuje, tvoří až 90 % knižních produktů ruský dovoz, což staví běloruská nakladatelství – včetně těch státních – do situace nerovné konkurence. Té ruské knižní invazi čelí především ostrůvky nezávislého knižního obchodu.

Je asi zbytečné říkat, že veškerou moderní běloruskou literaturu, která je ve světě známá, tvoří nezávislá literatura. Její představitelé se aktivně účastní mezinárodních literárních festivalů, knižních veletrhů, rezidenčních pobytů pro spisovatele, vystupují v evropských i světových médiích, přebírají literární ceny včetně té Nobelovy ceny za rok 2015.

Právě nezávislé spisovatele překládají ve světě. Knihy Světlany Alexijevič, Alhierda Bachareviče, Valžyny Mort, Dmitrija Stročeva, Juliji Cimaŕiejevové, Jevy Viežnaviec, Uladzimira Arlova, Viktara Marcinoviče, Maryi Martysievič vyšly v posledních letech v Německu, Polsku, Francii, Velké Británii, USA, Švédsku a jiných zemích. Zde je třeba poznamenat, že Bělorusko je pravděpodobně jedinou zemí v Evropě, která nemá podpůrný systém pro překlady své literatury do cizích jazyků. O to vděčnější jsme nakladatelům a překladatelům, kteří světu představují běloruské knihy. Kéž by jich bylo více.

Pokud jde o tzv. „oficiální“ spisovatele, snad se nebudu mýlit, když řeknu, že je nikdo nezná a jejich mezinárodní kontakty se omezují na takové země jako je Rusko, Turkmenistán, Venezuela, Severní Korea a podobně.

V roce 2020 v životě Běloruska, včetně toho literárního, nastal zlom. V reakci na pokus o nenásilnou revoluci po prezidentských volbách, které se konaly 9. srpna, mocenský aparát rozpoutal vlnu teroru proti opozici, společnosti, nevládním organizacím, kultuře, literatuře a – co je neméně důležité – běloruštině. Tato vlna nejenže během těchto dvou let nepolevila, ale trvá dodnes.

Není překvapením, že bez výjimky všichni nezávislí spisovatelé během událostí roku 2020 více či méně aktivně vystupovali na straně revoluce. Během těchto událostí byly v období od srpna do září roku 2020 zadrženy desítky spisovatelů, kteří si odpykali krátké tresty odnětí svobody. Dnes se nachází mezi více než 1300 politickými vězni, kteří zůstávají v běloruských věznicích, 28 spisovatelů.

Přesná čísla o emigraci z Běloruska po roce 2020 neznáme – její velikost se odhaduje na 200 000 až 500 000 lidí, kteří odešli především do Polska, Litvy, Ukrajiny a do Gruzie. Mezi nimi opustila Bělorusko naprostá většina nezávislých spisovatelů. Výmluvný příklad: loni v září na pražském festivalu Svět knihy proběhl speciální běloruský program za účasti 13 běloruských spisovatelů. Mezi nimi pouze dva přijeli z Běloruska...

Útok na literaturu se neomezoval pouze na represe proti spisovatelům. Před pěti lety byl Ihar Logvinau, v té době jeden z nejaktivnějších nezávislých nakladatelů, v důsledku ekonomického nátlaku a následného stíhání vládními strukturami, donucen opustit zemi. Později bylo jeho kultovní knihkupectví v centru Minsku, které bylo po desetiletí významným kulturním a intelektuálním centrem běloruského hlavního města, rovněž uzavřeno. V dubnu roku 2022 byla ukončena činnost nakladatelství „Halijafy“ a „Medisont“.

Nejvýraznější ránu nezávislému vydavatelství zasadil autoritativní režim v květnu roku 2022. Ráno 16. května, lídr mezi běloruskými nezávislými vydavateli Andrej Januškievič otevřel nové knihkupectví „Knihauka“. (Kniha, knihauka... hra slovních asociací, neboť knihauka v běloruštině znamená jméno - v těchto krajích hojně se vyskytujícího a hezkého ptáka, česky - *čejka chocholatá*, a také podstatné jméno, které obsahuje běloruské písmeno u s háčkem. Toto písmeno, díky své existenci, samo o sobě provokuje a dráždí vyznavače nadřazenosti ruského jazyka nad běloruským.) A tak se stalo, že pár hodin po otevření knihkupectví tam přišli propagandisté ze státní běloruské televize s kamerou, kladli nakladateli Andreji provokativní otázky, hledali v regálech podezřelé knihy, rozhořčovali se, že v knihkupectví nejsou knihy v ruském jazyce – a vyvěšovali tato videa na kanálech Telegram. Po obědě je následovali zástupci „běloruského gestapa“ GUBAZIK (hlavní správa pro boj proti organizovanému zločinu a korupci), provedli prohlídku, zabavili knihy a zadrželi nakladatele a prodavačku.

Knihkupectví bylo uzavřeno, Andrej Januškievič strávil měsíc ve vězení, po kterém opustil Bělorusko (čehož chtěla vláda zřejmě i docílit), a nakladatelství pozastavilo svoji činnost.

V srpnu roku 2021 vláda uzavřela běloruský PEN klub a v říjnu téhož roku opoziční Svaz běloruských spisovatelů.

Situace v Bělorusku je teď taková, že spisovatelé, kteří tam stále zůstávají, žijí pod hrozbou zatčení, v neustálé depresi, během níž vůbec nepíší. Již zmíněný nakladatel Andrej Januškievič informoval o tom, že během prvních pěti měsíců roku 2022 před jeho zatčením, obdrželo jeho nakladatelství pouze jeden jediný (!) rukopis nové původní prózy. Ti dva nebo tři nezávislí vydavatelé, kteří ještě neukončili svou činnost a žijí pod rizikem uzavření a represí, se snaží k sobě nepoutat pozornost vlády.

Literární akce, festivaly, prezentace, setkání se čtenáři nepřipadají v úvahu - jejich pořádání je přísně regulováno státní kontrolou.

Knihy nejaktivnějších a pro úřady „nejnebezpečnějších“ nezávislých spisovatelů – a často i všechny produkty nezávislých nakladatelství – jsou odstraňovány ze státních knihkupectví a knihoven.

Zvláštní zmínku si zaslouží příběh s románem „Psi Evropy“ Alhierda Bachareviče. Tuto 900-stránkovou knihu vydalo na začátku roku 2021 nakladatelství Andreje Januškeviče. Kniha byla vytištěna ve Vilniusu. Na běloruských hranicích celý náklad knihy zadrželi celníci a předali je ke znaleckému posouzení. O rok později – v květnu 2022 – byla kniha prohlášena za extremistickou. Jde o první případ zákazu knihy beletrie v historii Běloruska. Novináři se celníků ptali, zda bude kniha spálena? Řekli, že ne. Z ekologických důvodů budou tyto knihy buldozery zahrabány a zasypány do země.

S faktickým zastavením nezávislého vydávání v Bělorusku a odchodem většiny nezávislých spisovatelů – stejně tak jako i čtenářů! — se v zahraničí v diaspoře začínají objevovat běloruská nakladatelství: „Kamunikat“ v Polsku, „Skaryna Press“ ve Velké Británii, „Viasna“ v Praze. Vznikají distribuční struktury běloruských knih v diaspoře. Zároveň se rýsuje paradoxní situace: dříve bylo nutné řešit problém, jak dovézt knihy z Běloruska do zahraničí, a nyní jak do Běloruska přivést běloruské knihy vydané v zahraničí...

Letos oblíbený literární festival „Pradmova“ („Předmluva“), který se od roku 2019 koná v Minsku, probíhal v diaspoře. Během jednoho měsíce se akce konaly ve čtyřech městech, kde žije největší počet nových běloruských emigrantů - Vilnius, Varšava, Krakov a Tbilisi.

Na pozadí této situace Rusko 24. února 2022 napadlo Ukrajinu a do svého barbarského šílenství zapojilo i Bělorusko. Ruské okupační jednotky vstoupily na Ukrajinu z běloruského území, z Běloruska létaly rakety, z Běloruska začala startovat letadla, která bombardovala ukrajinská města a vesnice.

Po 24. únoru v Bělorusku represe proti jakékoli formě opozice ještě zesílily, roste počet politických vězňů, odpůrci režimu jsou odsuzováni k maximálním trestům odnětí svobody. Zvláštní represe je přitom namířena proti jakýmkoli

projevům kritiky Ruska a sympatií k Ukrajině. Státní propaganda stále více získává ruský nacionalistický charakter.

Ve skutečnosti státní média dnes vypadají jako pobočky ruských, zpravodajství o válce je vedeno výhradně z proruských pozic. Ruská propaganda pochází také z ruských televizních kanálů, které v Bělorusku vysílají neomezeně. Všechna nezávislá média jsou zavřená, ve vězení jsou desítky novinářů, včetně tří mých kolegů – Ihara Losika, Aleha Hruzdiloviče a Andreje Kuzniečyka. Nejpopulárnější nezávislá média jsou prohlášena za extremistická, při jakémkoliv spojení s nimi hrozí divákům, posluchačům a čtenářům správní nebo trestní postih.

Bělorusko ovládané Lukašenkovým režimem se stalo spoluagresorskou zemí a všichni Bělorusové – stoupenci režimu i jeho odpůrci – sdílejí kolektivní odpovědnost za činy své vlády, mocenských struktur. Odpůrci režimu – včetně prakticky všech představitelů nezávislé kultury a literatury – se stali dvojnásobnou obětí. Proti nim je namířen ne jenom státní teror ze strany běloruských úřadů, ale i různé sankce ze strany demokratického světa – zejména pokud jde o víza a právní postavení v zahraničí. Dnes již zmíněný Alhierd Bacharevič se svou ženou, básnířkou Julií Cimafiejevou, kteří již dva roky žijí v Rakousku, se nemohli dostat do Londýna na světovou premiéru divadelní hry, zpracované na motivy té v Bělorusku zakázané knihy „Psi Evropy“ - nedostali totiž britské vízum.

Tedy, alespoň dokud bude válka pokračovat, literární situace v Bělorusku zřejmě zůstane ve stavu stagnace. Dnes je těžké odhadnout, jak moc budou Bělorusové v zahraničí schopni psát, publikovat a – což je také důležité – kupovat knihy v rámci diaspory.

Proto se zdá, že dnes nezbyvá nic jiného než čekat. Ukrajinské vítězství ve válce je velkou šancí i pro Bělorusko, toto vítězství může přinést změny do běloruské situace včetně literárního života. Porážka Ruska, oslabení nebo odstranění autoritářských režimů Putina a Lukašenky – to jsou faktory, které by mohly změnit stav věcí. Jinou šanci naše literatura nemá.